

หนอนเจาะทำลายต้นไม้

พิชิต แก้ววงศ์ศรี¹

เนื่องจากปัจจุบันป่าไม้ได้ถูกทำลายไปมาก รัฐบาลจึงมีนโยบายให้ปลูกป่า เพื่อให้มีเนื้อที่ป่าภายในประเทศถึง 40% จึงมีการปลูกสร้างสวนป่าขึ้นในหลายพื้นที่ แต่การปลูกป่าแต่ละพื้นที่อาจจะมีเป้าหมายที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันออกไป เช่น ปลูกเพื่อให้เป็นพื้นที่ป่าถาวร ปลูกเพื่อแปรรูปเอาเนื้อไม้ ในขณะที่ส่วนราชการหรือสถานที่บางแห่งปลูกเพื่อต้องการร่มเงา อย่างไรก็ตามการดูแลไม้เหล่านี้ อาจมีปัญหาเกี่ยวกับแมลงศัตรูเข้าทำลาย ในปีพ.ศ.2522 กรมป่าไม้จึงได้ตั้งหน่วยงานที่มีชื่อว่า "ฝ่ายปราบศัตรูป่าไม้" ให้มีหน้าที่ศึกษาวิจัยแมลงและโรคพืชป่าไม้ ตลอดจนถึงขั้นปฏิบัติการป้องกันกำจัดศัตรูพืชป่าไม้ในสวนป่าธรรมชาติ แปลงผลิตพันธุ์ไม้ป่าและศูนย์เพาะชำกล้าไม้ที่มีอยู่ทั่วประเทศ

ไม้ยืนต้นที่ปลูกและไม้ป่าทั่วไป เหมือนกับพืชเกษตรอื่น ๆ กล่าวคือศัตรูพืชสามารถทำลายทุกส่วนของต้นไม้ได้ เมื่อมีศัตรูเข้าทำลายทำให้เนื้อไม้เสื่อมคุณภาพ การเจริญเติบโตลดลง ผลผลิตต่ำ ต้นไม้ทรุดโทรมและถึงตาย ผลจากการเข้าทำลายบางครั้งเห็นได้ชัดเจนในระยะเวลาอันสั้น บางครั้งก็ใช้เวลานาน เช่น มอดป่าเจาะต้นสัก (*Xyleutes ceramicus* Walker) เจาะเข้าต้นสักตั้งแต่อายุยังน้อย และ

ยังสามารถเข้าทำลายได้ทุกปี จนกว่าต้นสักนั้นจะถูกตัดแมลงชนิดนี้มิได้ทำให้ต้นสักตาย แต่เมื่อแปรรูปแล้วจะทำให้เนื้อไม้เกิดตำหนิ ขายได้ราคาต่ำ แมลงศัตรูไม้ยืนต้นและไม้ป่าทั่วไปมีหลายประเภท การเข้าทำลายจะรุนแรงมากน้อยอย่างไร ขึ้นอยู่กับจำนวน ชนิดของศัตรูและสถานที่ เช่น ต้นสักที่ราชบุรีและสระบุรี ได้รับความเสียหายจากหนอนกินใบสัก *Hyblaea puera* Crame และ *Eutectona machaeralis* Walker รุนแรงมาก แต่ไม่มีหนอนผีเสื้อ มอดป่าเจาะต้นทำอันตรายเลย ในขณะที่ต้นสักในจังหวัดแพร่ ลำปาง สุโขทัย มีหนอนผีเสื้อ มอดป่าเจาะต้นเป็นศัตรูสำคัญกว่าหนอนกินใบ หรือคั่นยมหอมและมะฮอกกานีไม่มีแมลงทำลายใบซึ่งจัดได้ว่าเป็นศัตรูที่สำคัญ แต่ยอดอ่อนจะได้รับอันตรายสูงจากหนอนเจาะยอด *Hypsipyla robusta* Moore ส่วนชัยพฤกษ์ ยูคาลิปตัส ตะแบก จะได้รับอันตรายจากหนอนเจาะลำต้น *Zeuzera coffeae* Nietner เป็นต้น

การจำแนกชนิดของแมลงศัตรูป่าไม้หรือไม้ยืนต้นตามส่วนของพืชที่ถูกทำลายได้แบ่งออกเป็น 7 จำพวก ดังนี้

1. แมลงกินใบ (leaf feeders) คือ แมลงที่ทำให้ความเสียหายให้แก่ใบ อาจทำให้ใบแห้ง หรือกินใบจน

¹ นักวิชาการเกษตร, งานอาคารสถานที่และการซ่อมบำรุงรักษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

เหลือแต่เส้นใบเล็ก ๆ เป็นร่างแห ส่วนมากจะเป็นหนอนของผีเสื้อ

2. แมลงทำลายกิ่งและลำต้น (trunk and branch borers) แมลงบางชนิดสามารถเจาะทำลายได้ทั้งกิ่งและลำต้น ตัวอย่างเช่น หนอนผีเสื้อ ดั่งทวนควาย และมอด แมลงประเภทนี้สามารถทำให้ต้นไม้โค่นหัก และยืนตายได้

3. แมลงกัดกินราก (root feeders) ในกลุ่มนี้มีแมลงอยู่หลายชนิดที่มีความสำคัญ เพราะทำให้ต้นไม้ตายในเวลาอันสั้น ลักษณะการตายคือ เหี่ยวเฉา และตายในที่สุด เพราะระบบรากถูกทำลายและมีหนอนของตัวด้วงหลายชนิดอาศัยอยู่ในดินกัดกินรากไม้ นอกจากนี้ ปลวกก็จัดเป็นศัตรูทำลายรากที่สำคัญ ซึ่งสร้างความเสียหายได้มาก

4. แมลงทำลายดอก (inflorescence destroyers) ส่วนใหญ่จะเป็นหนอนผีเสื้อเข้าทำลายตั้งแต่ดอกตูม ทำให้ผลผลิตด้านเมล็ดพันธุ์ลดลง

5. แมลงทำลายยอดอ่อน (shoot borers) ตัวหนอนจะเจาะเข้าไปอาศัยอยู่ในยอดอ่อน เป็นหนอนของด้วงวง

6. แมลงดูดน้ำเลี้ยง (sap suckers) ที่สร้างความเสียหายให้แก่ต้นไม้ เป็นเพลี้ยชนิดต่าง ๆ

7. แมลงศัตรูเมล็ดและผล (seed and fruit insect pests) หนอนของผีเสื้อจะเข้าทำลายตั้งแต่เมล็ดยังอ่อน ผลและเมล็ดเป็นส่วนสำคัญในการขยายพันธุ์พืช หนอนของผีเสื้อเข้าทำลายในระยะเมล็ดอ่อน ส่วนตัวด้วงจะเข้าทำลายเมล็ดแก่

วิธีการป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืชสามารถทำได้หลายวิธีการ เช่น วิธีฉีดพ่นยาฆ่าแมลง แบบที่เรียก ไล่เดือนฝอย และการอุดรูหนอน มีรายงานการป้องกันกำจัดหนอนเจาะทำลายต้นพิกุล *Pochyteria dimidiata* Westwood ว่าไม่ควรพ่นยาฆ่าแมลงเดาสุ่มตามกิ่งและลำต้น เพราะตัวด้วงไม่วางไข่บนต้นพิกุลทุกต้น การดูแลรักษาที่ดีต้องหมั่นตรวจหาขุยไม้ที่หนอนกัดแทะแล้วด้วงออกมา เมื่อพบแล้วให้ใช้เข็มฉีดยา ฉีดยาฆ่าแมลงเข้าไปในรู ใน 1 ต้นจะมีหนอนหลายตัวจึงต้องฉีดทุกรูที่ตรวจพบ ถ้าพบกิ่งหรือต้นใดมีอาการใบเหลือง ให้ตัดไปเผาทำลายทันที และรายงานการกำจัดหนอนเจาะเข้าไปทำลายเนื้อไม้ยืนต้นบางชนิดว่าให้ใช้วิธีฉีดยาฆ่าแมลงแล้วใช้ดินเหนียวอุดรู บ้างก็ให้ใช้

ลวดหรือไม้แทยให้ถูกตัวหนอนจนตาย และใช้ไม้ตอกอุดรูให้แน่น

ปัญหาหนอนเจาะลำต้นประตูในวิทยาเขตปัตตานี

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ได้ปลูกไม้ยืนต้นไว้ในพื้นที่เพื่อต้องการความสวยงามและอาศัยร่มเงาไม่น้อยกว่า 100 ชนิด มีปัญหาเกี่ยวกับศัตรูเข้าทำลายเช่นกัน ซึ่งในจำนวนนี้มีต้นประตูประมาณ 120 ต้น ทุกๆ ปีในฤดูแล้งประตูจะออกดอกสีเหลือง ส่งกลิ่นหอมไปทั่วมหาวิทยาลัย แต่ในต้นปี 2540 เริ่มพบเห็นหนอนเจาะทำลายต้นประตู จุดแรกที่พบคือ บันไดทางขึ้นด้านทิศตะวันออกของอาคารศูนย์การศึกษาเกี่ยวกับภาคใต้ บริเวณนี้มีต้นประตูอายุเกือบ 10 ปี สองข้างถนนจำนวน 9 ต้น ซึ่งให้ร่มเงาและความร่มรื่นดี บุคลากรของมหาวิทยาลัยได้อาศัยร่มเงาเพื่อจอดรถในเวลากลางวัน และพักผ่อนในยามเย็น อีก 1 ปีต่อมา ต้นประตูบริเวณนี้เริ่มมีกิ่งแห้งใบร่วง จำนวนใบลดลงจนไม่มีบุคลากรผู้ใดนำรถไปจอดเพื่ออาศัยร่มเงาเหมือนก่อน ะยะนี้เริ่มตรวจพบการระบาดของหนอนเจาะทำลายลำต้นประตูทั่วพื้นที่มหาวิทยาลัย

เป็นที่น่าสังเกตว่าหนอนจะเข้าเจาะทำลายบริเวณโคนต้นก่อน จะมีเศษเนื้อไม้ (ขี้หนอน) ที่หนอนเข้าไปทำลายร่วงหล่นลงมาบริเวณโคนต้นมีลักษณะเหมือนขี้เลื่อย ต้นที่มีความรุนแรงมากรอบโคนต้นจะดูเหมือนมีขี้เลื่อยกองอยู่เป็นจำนวนมาก ขั้นตอนต่อไปจะเข้าทำลายระบบรากที่อยู่เหนือผิวดิน และจะทำลายส่วนของลำต้นที่สูงขึ้นไปจนถึงกิ่งก้านอีกไม่นานต้นประตูก็จะโทรม เมื่อเป็นเช่นนี้มหาวิทยาลัยจึงหาแนวทางรักษาให้ต้นประตูอยู่รอดเพื่อคงไว้ซึ่งความร่มรื่นต่อไป

จากการศึกษาก่อนหาแนวทางกำจัดการเข้าเจาะทำลายต้นประตูของตัวหนอนในส่วนของลำต้นที่หนอนเจาะเข้าไปในเนื้อไม้ส่วนใหญ่จะเจาะไปในแนวสูงชัน มีน้อยที่ไปในแนวตรงเข้ากลางลำต้น การเจาะทำลายบริเวณราก จะเจาะไปในแนวลงไปตามความยาวของราก

ต้นประตู

ต้นประตูมี 2 ชนิด ชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Ptero-*

หนอนจะเข้าจะทำลายบริเวณโคนต้น ก่อน จะมีเศษเนื้อไม้ที่หนอนเข้าไปทำลาย ร่วงหล่นลงมาบริเวณโคนต้นมีลักษณะ เหมือนขี้เถ้า ขันต่อไปจะเข้าทำลาย ระบบรากที่อยู่เหนือผิวดิน และจะทำลาย ส่วนของลำต้นที่สูงขึ้นไปจนถึงกิ่งก้าน อีกไม่นานต้นประดู่ก็จะโทรม

carpus indicus willd และ *P. macrocarpus kurz.* อยู่ในวงศ์ Papilionaceae มีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น คู่, คู่ป่า, ฉะนอง, จิตอก เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงใหญ่ สูง 15-30 เมตร โคนต้นอาจเป็นพุ่มเล็ก ๆ บ้าง เปลือกสีน้ำตาลดำ แตกเป็นเกล็ดทั่วไป มีน้ำยางแดง ทรงพุ่มกลมเป็นรูปร่ม จะออกดอกในช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน ดอกมีกลิ่นหอม จะร่วงหลังจากบานได้ 2-3 วัน มหาวิทยาลัยมีต้นประดู่ ปลูกไว้ทั้ง 2 ชนิด ที่มีมากและปลูกกันทั่วไป คือ *P. indicus willd* เนื่องจากให้ดอกสีสวยงาม ที่มีน้อยและไม่นิยมปลูก กันคือ *P. macrocarpus kurz.*

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

ใบ เป็นช่อยาว 12-20 ซม. เรียงสลับกัน ช่อหนึ่ง ๆ มีใบย่อยติดเยื้อง ๆ กันอยู่ 4-10 ใบ ใบยอดจะอยู่ปลายสุด ของก้าน ใบย่อยรูปป้อมมน รูปไข่ หรือรูปไข่แกมรูปหอก กว้าง 2.5-5.0 ซม. ยาว 5-15 ซม. โคนใบกว้างหรือป้าน ค่อย ๆ สยบใบทางปลายใบ ปลายสุดเป็นดิ่งแหลม หลัง ใบเกลี้ยงเป็นมัน ขอบใบเรียบ เส้นแขนงใบถี่โค้งไปตามรูป ใบเป็นระเบียบ ก้านใบย่อยยาวไม่เกิน 1 ซม. ก้านใบย่อย และก้านข้อใบกลม จะผลัดใบก่อนออกดอก แล้วผลิใบใหม่ และอีกไม่นานนักจะมีช่อดอกตามมา

ดอก ออกเป็นช่อตามง่ามใบ ตอนปลาย ๆ กิ่ง ช่อ หนึ่ง ๆ ยาว 10-20 ซม. เป็นดอกสมบูรณ์เพศ กลีบรอง

ดอกติดกันเป็นกรวยโค้งเล็กน้อย ด้านนอกมีขนนุ่ม ปลาย แยกเป็นแฉก ๆ 5 แฉก ใหญ่ 2 แฉก เล็ก 3 แฉก กลีบ ดอกเป็นรูปช้อนเล็ก ๆ ปลายกลีบกว้างเป็นคลื่น โคนกลีบ เรียวสอบเป็นก้าน กลีบปกและกลีบปีก 2 กลีบเป็นลอน ขยุกขยิก ส่วนกลีบหุ้ม 2 กลีบรูปมน เกสรตัวผู้มี 10 อัน รังไข่มีก้านชูรังไข่ ภายในมีไข่อ่อน 2 หน่วย หลอดท่อรังไข่ โค้งและจะกลายเป็นจะงอยติดอยู่ที่ขอบครีบของผลในเวลา ต่อมา

ผล เป็นแผ่นกลมคล้ายจานบิน ตรงกลางนูนแล้ว ลาดออกเป็นครีบบาง ๆ โดยรอบกว้างประมาณ 5-7 ซม.

ประโยชน์ของประดู่

เนื้อไม้ สีแดงอมเหลือง-แดงอิฐ มีลายเส้นชัดเจน ลวดลายสวยงาม เสี้ยนเป็นริ้ว เนื้อละเอียดปานกลาง แข็งแรง และทนทาน ไซกบดกแต่งขัดเงาได้ดี ใช้ทำบ้านเรือน พื้น เสา รอด และสิ่งทีรองรับน้ำหนักมาก ๆ เช่น ทำกระบะรถ เกวียน ลูกกลิ้ง ด้ามเครื่องมือ ปุ่มปมของไม้ประดู่มีลวดลาย สวยงาม ใช้ทำเครื่องเรือนราคาแพง

เปลือก ให้สีน้ำตาล แก่นให้สีแดงคล้ำ ใช้ย้อมผ้า แก่นมีรสขมหวาน แก้कुटชะโรด แก้เสมหะ เลือดกำเดา แก้ไข้

การขยายพันธุ์ประดู่

เพาะเมล็ด ไม่นิยมกันมากนัก เนื่องจากโตช้า เสีย เวลาในการดูแลรักษา

กิ่งชำ ปักชำง่ายได้ผลเร็ว สามารถใช้กิ่งปักชำลง ถูกลงในไว้ในเรือนเพาะชำก่อน หรือปักชำกิ่งลงหลุมปลูกเลย ก็ได้ เนื่องด้วยประดู่เป็นไม้ที่ล้มยาก มีระบบรากที่แข็งแรง

สาเหตุการระบาดของศัตรูพืช

1. ปลูกพืชชนิดเดียวกันเป็นจำนวนมากเป็นเวลานาน ๆ จนเป็นเหตุให้เกิดการสะสมของศัตรูพืชชนิดนั้น
2. ศัตรูพืชอพยพมาจากที่อื่น เนื่องจากพยายามหา แหล่งอาหาร
3. สภาพดินฟ้าอากาศเหมาะสมกับการเจริญเติบโต การขยายพันธุ์ของศัตรูพืช
4. การเสียสมดุลตามธรรมชาติ ปกติจะมีตัวควบคุม

อุปกรณ์กำจัดหนอน

การใช้เซฟวินฉีด

การใช้เซลลิวท์ออกซ์ฉีด

การใช้ไมโฟตอกปีตรู

หนอนทำลายต้นประดู่

ตัวเต็มวัย

ศัตรูพืชตามธรรมชาติอยู่แล้ว แต่เมื่อตัวควบคุมถูกทำลายไปมาก จะเป็นเหตุให้ศัตรูพืชเพิ่มจำนวนมากขึ้น

การที่จะยับยั้งการทำลายของหนอนเจาะทำลายต้นไม้ได้นั้น ต้องทำความเข้าใจว่า โดยปกติบริเวณปากกรู ตัวหนอนจะนำเศษเนื้อไม้มาปิดไว้แน่น ฉะนั้นก่อนการฉีดยาฆ่าแมลงหรือใช้สารลึซุบยาฆ่าแมลงแล้วปิดรู ต้องมีการเขี่ยเปิดปากกรูเอาเศษเนื้อไม้ออกก่อน พยายามตรวจหาให้หมด หมั่นทำให้ต่อเนื่อง การที่จะวางใจได้ว่าต้นไม้ทุกต้นจะปลอดภัยคงใช้เวลาดูแลไม่น้อยกว่า 2-3 ปี เมื่อการดูแลรักษาได้ผลสำเร็จแล้วมิใช่จะไม่เกิดการระบาดขึ้นมาอีก

การหาแนวทางกำจัด

วิธีที่ 1 ทดลองใช้ยากำจัดแมลงชนิดดูดซึม (ฟูราดาน) โดยฝังกลบบริเวณทรงพุ่ม ปรากฏว่าไม่สามารถยับยั้งการเจาะทำลายของตัวหนอนได้ วิธีนี้ผู้เขียนเคยใช้ได้ผลกับการรักษาหนอนเจาะได้ผิวเปลือกต้นพืชที่มีระดับความสูง 2-3 เมตร เส้นผ่าศูนย์กลาง 2-4 นิ้วมาแล้ว แต่เมื่อนำมาใช้กับต้นประดู่ที่มีความสูง มีขนาดทรงพุ่ม เส้นผ่าศูนย์กลางที่ใหญ่กว่าจึงไม่ได้ผล

วิธีที่ 2 ใช้ไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1/2 นิ้ว ตอกเข้าไปเพื่อปิดรู และต้องการให้หนอนขาดอากาศหายใจ ปรากฏว่าได้ผลเพียงบางส่วน ที่เหลือหนอนยังมีชีวิตรอดได้ สามารถกัดไม้ไผ่หรือเจาะขนานไม้ไผ่ออกมาได้ ตัวหนอนจึงยังนำเนื้อไม้ที่กัดกินออกมาได้อีก และเจาะทำลายต่อไป

วิธีที่ 3 ใช้ยากำจัดแมลงฉีดเข้าไปในรู รูที่เป็นแนวขึ้นใช้วิธีฉีดเซลล์ท็อกซ์ (ปกติใช้เป็นยาฉีดกำจัดยุง) รูที่เป็น

แนวลงใช้เซฟวินฉีดเข้าไป แล้วอุดรูอีกครั้งโดยใช้ฟองน้ำหรือสำลีชุบเซฟวินปิดรู ตอกปิดด้วยไม้ไผ่ให้ลึกที่สุด ทักไม้ไผ่ส่วนที่เหลือทิ้งไป วิธีนี้ได้ผลดีมาก

วิธีที่ 4 เป็นแนวคิดของท่านอาจารย์ปัญญาชนแหล รองอธิการบดีฝ่ายกิจการพิเศษ คือ ใช้สำลีชุบเซฟวินอุดรู แล้วอุดทับด้วยดินน้ำมัน ปฏิบัติได้ง่าย ได้ผลเช่นเดียวกับวิธีที่ 3 และเป็นวิธีที่ใช้ได้ดีที่สุดในขณะนี้

วงจรชีวิตของหนอนเจาะทำลายต้นประดู่ จากไข่-หนอน-ดักแด้-ตัวเต็มวัย จากการค้นคว้ายังไม่มียารองานการศึกษา ตัวเต็มวัยจะเป็นด้วงปีกแข็ง ตรวจสอบบริเวณโคนต้นประดู่พบด้วงปีกแข็ง 3 ชนิด อาจารย์สายพิน จันทระเทพ ภาควิชาเทคโนโลยีการเกษตร ได้นำตัวหนอนไปเลี้ยงเพื่อศึกษาว่าชนิดใดเป็นตัวหนอนเจาะทำลายต้นประดู่พบว่าเป็นด้วงปีกแข็ง ชนิดหนวดยาว ลำตัวมีความยาว 2.5 ซม. ไม่รวมความยาวของหนวด ลำตัวมีสีน้ำตาล ข้อที่ 3 ของหนวดจะมีขนสีดำเป็นพู่คล้ายแปรงล้างขวด มีขนสีดำขึ้นประปรายเป็นกลุ่มบนปีก ที่ท้องมีลายจุดสีขาว แต่ยังไม่ได้มีการศึกษาถึงชื่อวิทยาศาสตร์ของแมลงชนิดนี้ ผู้ช่วยศาสตราจารย์เมธี เอกศิริมิตร โรงเรียนสาธิต กล่าวว่า กิ่งหรือต้นใดที่มีตัวหนอนเข้าทำลายรุนแรงจนยากแก่การรักษาต้องตัดไปเผาให้หมด จึงจะควบคุมการระบาดได้

ระยะเวลาจากต้นกล้าต้นน้อย กลายเป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ที่ไ้ร่มเงาครึ้มเย็น ย่อมใช้เวลาไม่น้อยเลย ดังนั้นการหาวิธีทำลายหนอนเจาะทำลายต้นไม้ นอกจากจะช่วยยืดอายุของต้นไม้ต้นนั้นแล้ว ยังช่วยยืดเวลาให้คนเรามีโลกสีเขียวที่บริสุทธิ์ ร่มเย็นนานขึ้นด้วย

บรรณานุกรม

- ฉวีวรรณ หุตะเจริญ. 2533. แมลงป่าไม้. กรุงเทพฯ : แสงเทียนการพิมพ์.
- ดำรง ใจกลม. 2510. ผลการสำรวจและทดลองวิธีกำจัดตัวหนอนระยะเจาะลำต้นไม้พะยูงในสวนป่าปากปวน อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย. กรุงเทพฯ : กองคั่นคว่ำ, กรมป่าไม้.
- เต็ม สมิตินันท์. 2518. พันธุ์ไม้ป่าเมืองไทย. กรุงเทพฯ : อักษรบัณฑิต.
- . 2523. ชื่อพันธุ์ไม้แห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ : หจก. ฟีนนี่พับพลิซิ่ง.
- พนมกร วีรภูมิ, ชาญชัย บุญยวงศ์ และชลิดา อุณหภูมิต. 2530. แมลงศัตรูมะม่วง. กรุงเทพฯ : กองกัญและสัตววิทยา, กรมวิชาการเกษตร.
- พรเทพ วิศุกกาญจน์. 2515. ปลวกที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจบางชนิด. กรุงเทพฯ : คณะวนศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พายัพ กำเนิดรัตน์. 2527. แมลงศัตรูไม้ประดับยืนต้น. กรุงเทพฯ : กองสวนสาธารณะ, สำนักงานการสวัสดิการสังคม.
- วิทย์ เทียงบูรณธรรม. 2529. สรรพคุณยาไทย. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น.
- อินทวัฒน์ บุรีคำ. 2532. กัญญาวิทยาทางการเกษตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา.